

DIVERSITATEA LINGVISTICĂ ȘI SOCIOCULTURALĂ, QUO VADIS?

Sanda-Maria ARDELEANU

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava, România

The importance of the diversity issue, in the culture and in language(s), already preoccupies us for an important number of years. Our text synthesises the reflections during the linguistic research which we undertook in order to prove the fact that the “dilemmas” linked to the DIVERSITY are, in reality, on the one hand of our existence, which cannot be ignored, but neither in the socio-cultural plan, neither in the linguistic plan. The premise from which we start calls forth the primordially of the culture and that of the new current epistemological context. In addition to “revisiting” some recognised/known authors and theories, we propose to show the manner in which these cultural “inheritances” are included in the DIVERSITY’S large space.

Keywords: *diversity, language, culture, science, linguistic, (linguistic) imaginary.*

I. Argument (mai mult sau mai puțin filozofic)

Reperetele exercițiului umanist al discursului au evoluat într-o dinamică, așa spune, „înspăimântătoare” în ultimul secol, dar, mai ales, în cele două decenii ale mileniului trei. Responsabilitatea intelectualului a devenit prioritar cea de a asuma o funcție de martor al proiectelor ce produc cunoaștere în această perioadă complexă și fascinantă a „discursului contradictoriu”. Frumusețea descoperirii, parcă de la o zi la alta, a noi universuri de cunoaștere, se desăvârșește sub forma unei trambuline spre educarea și formarea omului, pornind de la principiul adevărilor plurale ce permite afirmarea omului într-o libertate totală de gândire.

În acest context epistemologic, termenul – cheie a devenit, prin forța repetării lui obsesive, *diversitatea*. Modalitățile de acțiune a comunicării polisemice, discursurile, atitudinile, gesturile, intențiile, instituțiile (mediatice și altele), reprezentările antropologice recompun o semiologie comportamentală specifică fiecărei societăți. Epoca postmodernă influențează schemele și modelele, reînvie neliniștile și incertitudinile: Care este „calea comunicării”? Care este limbajul adevărului în registrul comunicării? Cine deține adevărul răspunsului la aceste întrebări, sau altele? Mai mult, dacă diversitatea, lingvistică și culturală, de exemplu, au însemnat, în toată această perioadă, Răspunsul – clișeu, stereotip, facil, lipsit de sens, uneori, e firesc să ne întrebăm unde am ajuns, unde ne aflăm și către ce direcții avansăm în explicarea și promovarea *diversității* noastre. Dacă aplicăm modelul greimasian asupra cunoașterii, trebuie să nu uităm că acțiunea e mereu „întreținută” „de un subiect-erou” și de un „oponent-trădător”, primul declarându-și strategiile și pregătindu-și armele, cel de al doilea tatonând mereu, în căutarea unei replici mai mult sau mai puțin potrivită, cu riscul asumat de a se/ne înșela.

II. Semnificații ale *diversității*. Definiții ambigue

Pentru a înțelege, trebuie adesea să clarificăm, iar *diversitatea*, ca termen provenit dintr-o realitate și transformat, ulterior, în imagine, cu o circulație vastă în sociocultură, ca univers al cunoașterii, se cere „revizitat”.

Dicționarele, puține la număr, care încearcă să explice cuvântul *diversitate*, nu surprind, nepărând a fi interesate, evidenta evoluție semantică a termenului în sincronie, folosit în contexte socioculturale și lingvistice noi, dar, mai ales, actuale.

În *Dictionnaire culturel en langue française* (sous la dir d'Alain Rey, 2005, p.123), *diversité*, împrumutat din latinescul *diversitas*, „divergența”, „contradicție” și „varietate”, „diferență”, este sinonim cu „divers”. În franceza veche, *diversité* are toate sensurile latinești, exprimând noțiunea de „ciudățenie”, „răutate”, până la sfârșitul Evului Mediu. Apoi, sinonime devin: *eterogenitate*, *pluralitate*, *varietate* sau *diferență*, *divergență*, *ecart*, *opoziție*. Termenii antonimi ar fi: *concordanță*, *monotonie*, *asemănare*, *uniformitate*.

Dicționarele de Analiza discursului nu îl introduc în circuitul termenilor, în schimb, *diversitate* apare în *Dicționarul limbajului poetic al lui Octavian Goga*, al regretatului lingvist Gheorghe Moldoveanu (2013, Editura Academiei Române), sub forma adjectivală *divers*, „diferit”: „*Trec spre izvor, stomacuri obosite/Din cele cinci diverse continente*” (p.238).

Nouveau Petit Robert (1995) introduce un context specific de utilizare a cuvântului *diversité*: „caracter”, „stare” a ceea ce este *divers*, propunând sinonimele *multiplicité*, *pluralité*, *variété*; *hétérogénéité*, *richesse* (bogăție). *Le Petit Robert de la langue française* (2015) indică pentru prima dată sintagma „diversitate (culturală)”: existența diferitelor culturi în interiorul unei societăți, propunând contexte noi: *biodiversité* și *multiculturalisme* (*coexistența mai multor culturi într-o societate*).

Pornind de la realitatea doar parțial mulțumitoare, a clarificărilor terminologice din dicționare, remarcăm, pe de o parte, o dinamică lentă a cuvântului *diversitate* în diacronie, pe de altă parte, o dinamică accelerată, în sincronie, pe perioada ultimilor zece – douăzeci de ani. Contextele lingvistic și cultural ne interesează în perspectiva acestui studiu, deoarece ele trimit la un ansamblu de elemente de observație atât atitudinale cât și legate de aspecte inedite ale comunicării, specifice contextelor actuale. În acest sens, *diversitatea lingvistică* poate fi prezentată ca o consecință logică a dinamicii *diversității culturale*, menită să destructureze echivocul din convingerile și ideile epocii.

III. Perspectivă socioculturală asupra diversității

Sunt lingvist, cu o teză de doctorat în semiotică și cu un parcurs flexibil în cercetare, pendulând între lingvistică generală, sociolingvistică, imaginar lingvistic (cu puternice influențe de psiholingvistică), știința textului, analiza discursului, traductologie, politici lingvistice ș.a.m.d. Claude Zilberberg mă face să mă gândesc că „încerc să fiu un lingvist”, ceea ce presupune, în primul rând, că încerc să rămân într-un univers al cunoașterii. Dar care este acela sau este oare acela doar universul limbilor? Varietatea intereselor cunoașterii conduce la diversitatea instrumentelor folosite pentru a accede la aceasta. Științele limbajului se ocupă fie de semnificații (conținuturile), fie de semnificanți („vehiculele” conținuturilor), fie de relațiile dintre aceștia. Semiotica este parte a semiozei, ca știință generală a sensurilor, în

timp ce studiile literare, lingvistica, semiologia imaginilor, studiile despre arte etc reprezintă științe specifice în cadrul semiozei. Printre științele sensului, ne întâlnim cu hermeneutica, analiza discursului, ca discipline generale, dar și cu hermeneutica textelor, analiza discursurilor, ca discipline specifice. Științele limbajului sunt, fără doar și poate, înglobate în științele culturii, care, conform lui François Rastier, sunt riguroase și prescriptive, având la bază o serie de norme. Și dacă vorbim despre științele limbajului ce diferă de științele naturii, care, la rândul lor, diferă de științele tehnice, de arte, de mentalități, iată, pentru spațiul care îmi este aproape, atâta *diversitate* încât devine practic imposibilă cuprinderea și aprofundarea lui.

Și dacă ne gândim că toate aceste direcții teoretice produc, fiecare, discursul său aplicat, metodologic, teoretic, în stare pură (mai rar), în amestec (cel mai adesea), putem observa că *diversitatea* devine „*regula*” și nu norma unificatoare, „explicația”, „ecartul” sau „bizareria” (pentru a relua sinonimele de dicționar) sunt „la putere”.

IV. Perspectivă lingvistică asupra diversității

În anii '95-'96 eram pe urmele unui *imaginar lingvistic al românilor*, plecând de la teoria lui Anne-Marie Houdebine (2005), consacrată studiului dinamicii limbilor și/sau al Limbii (în sens saussurian). Apărută după o perioadă îndelungată de ignorare a vorbitorului și a rolului acestuia asupra limbii, teoria Imaginarului lingvistic (IL) recunoaște autoritatea alocutorului confruntat cu constrângerile regulilor prescriptivității lingvistice. Se ajunge, astfel, la validarea faimosului *Tabel al normelor Imaginarului lingvistic* (Houdebine, 2005) care, din punct de vedere simbolic, marchează trecerea la *norme* (plural), instaurând principiul variației langajiere în interiorul dinamicii lingvistice (Ardeleanu, 2000).

Studiile noastre asupra dinamicii limbilor și Imaginarului lingvistic care postulează relația dintre limbă și vorbitor în celebrul enunț houdebiniian „*Chaque locuteur parle sa propre langue*” tr.: „Fiecare locutor vorbește propria-i limbă”, ne-au înlesnit descrierea unei serii de imaginarii lingvistice (printre care cel francofon). *Diversitatea lingvistică* și *varietatea* din limbă și-au găsit, astfel, un bogat teren de reflecție științifică.

În ultimii ani, teoria IL câștigă din ce în ce mai mult domeniul socioculturalului, al interculturalului și multiculturalismului (Ardeleanu, 2013, 2014), deoarece asistăm la o reînnoire radicală a termenilor care dominau altădată lingvistica, sociolingvistica precum și multe alte direcții ale științelor limbajului. Procesul merge către recunoașterea limbii ca „principiu unificator” într-o lume în care *diversitatea* a devenit obișnuită. Credem astăzi, mai mult ca odinioară, că limbile nu mai trebuie observate și analizate doar din perspectiva originii sau a formelor lor expresive, în detrimentul investigației capacităților lor de a exprima o cultură (de a se întâlni și amesteca, în beneficiul comunicării, cu alte limbi, servind în acest mod nevoilor vorbitorilor de a transmite mesaje de la un locutor la altul).

Imaginarul lingvistic s-a născut din *imaginarul vorbitorului*, multiplicându-se până ce a dat naștere unei taxonomii care a generat și axele de studiu: *imaginarul literar*, *imaginarul lingvistic francofon*, *imaginarul sociologic*, *imaginarul filmic*, *imaginarul politic*, *imaginarul educațional etc.* Raportul dintre locutor și limbă ține de contextul de manifestare a faptelor langajiere și/sau lingvistice. Această *diversitate contextuală* o explică pe cea a *imaginariilor*

posibile, coborând până la nivelul utilizatorului limbii/ilor. Ceea ce derivă de aici este *diversitatea corpusurilor funcționale* însele, incluzând eșantioane de limbă reprezentative, prelevate dintr-o limbă sau din mai multe limbi, dar și din varietățile lor.

IL, ca orice teorie generală, continuă să se îmbogățească, deschizându-se spre piste de investigare a limbilor și culturilor, zone de producere în care reprezentările vorbitorilor sunt foarte puternice, în care *normele fictive* le depășesc ca importanță pe cele *obiective*. De aici reiese în mod firesc faptul că diversitatea lingvistică, ca expresie a varietății din limbă/limbi rămâne regula și nu excepția.

Diversitatea comportamentelor langajiere, a atitudinilor și reprezentărilor subiecților vorbitori a stat la baza revizuirii conceptului de *normă lingvistică* (H. Frei, Eugeniu Coșeriu, André Martinet, Anne-Marie Houdebine). Principiul conform căruia fiecărei limbi îi corespund anumite reprezentări și atitudini metalingvistice, ce provin de la înșiși vorbitorii acelei limbi, a făcut posibilă, în plan teoretic, acceptarea ideii că, de fapt, avem de-a face cu o serie de *norme lingvistice* pe care suntem nevoiți să le cunoaștem, să le explicăm apoi, să le acceptăm. Nu o dată ni s-a întâmplat să vorbim despre „frumusețea limbii noastre” sau a altuia, despre „claritatea” sau „limpezimea” limbii, despre „expresivitate”, „bogăția” mijloacelor de redare a ideilor, „precizia” sau „aproprierea” în folosirea cuvintelor. Respectul pe care vorbitorii îl manifestă față de norma unică, „magistrală”, unanim recunoscută, dar aproape imposibil de transpus integral în vorbirea curentă, face ca să ne raportăm mereu la o „limbă ideală” și să putem chiar vorbi despre un „vorbitor/locutor ideal”. (Ardeleanu, Coroi, 2014).

Normei limbii ideale, norma tradițională, descrisă și invocată de gramatici, școală și academii, i se adaugă evantaiul *normelor* (lingvistice) descrise în Tabelul normativ al teoriei Imaginarului lingvistic: *normele obiective, normele statistice și sistemice, normele evaluative, norme subiective, normele comunicaționale, fictive și prescriptive*.

Acestea sunt reperele normative cu ajutorul cărora explicăm procesele de comunicare, intercomprehenșiunea, convergența, reunirea cuvintelor vorbite, omogenizarea și eterogeneitatea subiective, idealizarea identitară comunitară, de grup sau națională. De exemplu, *norma comunicațională*, inițial identificată în limbajul jurnaliștilor de către Anne-Marie Houdebine, a intrat în Tabelul normativ al IL și a cunoscut ulterior o dezvoltare autonomă în raport cu *norma prescriptivă*. Așa se face că vorbitorii, în cadrul procesului de comunicare prin limbă, acceptă varietatea lingvistică, diferitele registre de vorbire.

Limba se dovedește a nu fi un simplu instrument de comunicare, ea este depozitare a unui important număr de valori, participând direct la formarea imaginii unui popor, a unei comunități, a unui grup, tocmai grație rolului său de liant între vorbitori. Aici ne raportăm la Norma unificatoare, care permite înțelegerea și transmiterea mesajului, dar și la varietățile de limbă, care contribuie efectiv la clădirea unei istorii și a unei culturi comune. Limba, în întreaga ei *diversitate*, contribuie decisiv la eșafodajul identitar, pentru a ne deosebi unii de alții.

V. Quo vadis, diversitatea?

Vorbind despre unul dintre cele cinci principii care marchează concepția filozofico-lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu („Principiile lingvisticii ca știință a culturii”,

1992), *principiul antidogmatismului*, savantul notează: „Nici o greșeală nu este numai greșeală, ci și greșelile conțin ceva, cel puțin o intenție de adevăr, și datorită noastră când interpretăm, este tocmai să interpretăm în sensul adevărului, nu să criticăm pur și simplu, că asta nu ne duce la nimic” (citată în Anatol Ciobanu, *Reflecții lingvistice*, p. 210). Principiul umanismului, pe de altă parte, stabilește „o diferență esențială între științele obiective, pe de o parte, în sensul că ele se ocupă de natură (în cadrul necesității sau cauzalității) și științele culturii sau umaniste, pe de altă parte, care se ocupă cu ceea ce creează omul ca subiect universal liber” (idem, p. 210).

Chestiunea *diversității*, atât în plan cultural cât și lingvistic, ar trebui să intre, după opinia noastră, în rândul acestor principii care guvernează cercetarea lingvistică, deoarece ea nu reprezintă un trend, o modă, ci o realitate a faptelor limbii și culturii care nu mai poate fi ignorată. Și nu doar faptele limbii ne confirmă adevărul acestui „principiu” ce riscă să se piardă, din păcate, ci și realitatea însăși a teoretizărilor, care au înțeles că „terminologia trebuie să întrebuițeze cuvinte curente, din limba de toate zilele și să le transformăm pe ele în termeni tehnici, însă păstrând semnificația lor de bază pe care o au în limbă” (idem, p. 199), ne obligă, practic, la o nouă abordarea a problematicii diversității.

Referințe bibliografice

Ardeleanu, Sanda-Maria. *Dynamique de la langue et Imaginaire linguistique*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2000.

Ardeleanu, Sanda-Maria et Ioana-Crina Coroi. « De l'idéal de la langue à la réalité de la langue », in ANADISS, n°17, *Savoir(s) et discours*: Editura Universității Suceava, 2014, p. 45-52;

Ardeleanu, Sanda-Maria. « Pour un imaginaire linguistique et socioculturel francophone où « l'urgence doit être la norme » », in Léger, Thierry et Ngafomo, Louis Hervé (dir), *Nouveau x discours de la francophonie à l'heure des grands défis mondiaux*. Paris : L'Harmattan, 2016.

Bella, Achille Elvice, Léger, Thierry, Ardeleanu, Sanda-Maria, Ngafomo, Louis-Hervé, *Francophonie académique et dynamique des savoirs contemporains, Connaissances et Savoirs*. Paris : coll. Rica, 2018.

Ciobanu, Anatol. *Reflecții lingvistice*. Chișinău: Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Filologie, 2009.

Houdebine, Anne-Marie. *L'Imaginaire linguistique*. Paris : L'Harmattan, 2005.